

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Osmanlı Mahkemelerine Yansıyan Kadın Boşanma Davaları

Women's Divorce Cases Reflected in Ottoman Courts

Özlem Muraz BUDAK

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Nizip Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı
ozlembudak@gantep.edu.tr
Orcid ID: 0000-0001-7882-9087

Öz: Toplumu oluşturan en küçük birim olan aile, kadın ve erkeğin ortak bir hayat sürmek amacıyla yaptıkları bir antlaşma ile kurulur. Boşanma ise bu kurulan bağın kopması evlilik aktinin son bulmasıdır. Kurana ve sünnete dayanan islam hukuku boşanmada erkeğe yani kocaya büyük yetki vermektedir. Bununla birlikte bu hakkı tamamen erkeğin tekeline de bırakmamıştır. Şer'iyeye sicilleri, Osmanlı aile hayatı, sosyal, ekonomi ve kültürel olarak birçok değerli veriler barındırması açısından özellikle tarihçiler açısından birincil kaynaklardır. Araştırma konumuzun ana kaynağını YÖK'te yayınlanan şer'iyeye sicilleri transkripsiyonunu içeren tezler oluşturmaktadır. Çalışmamızda belirli bir yüzyıl ya da şehir tercih edilmemiş Osmanlı genelinde kadınların genel geçimsizlik nedenleri dışında boşanma sebepleri sondajlanarak incelenmiştir. Bu sebepler arasında konu başlıkları olarak yer verdiğimiz din sebebi(din hatta mezhep değiştirme, dine küfür) boşanma, sütkardeş olduklarının anlaşılması üzerine boşanma, sağlık sebebi(iktidarsızlık, delilik) boşanma, şartlı boşanma, buluga erme gerekçeli boşanma, kuma sebebi boşanma yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Talâk (boşanma), Kadın, şer'iyeye sicili, mahkeme.

Abstract: The family, the smallest unit that makes up the society, is established by an agreement between men and women in order to lead a mutual life. Divorce is the breaking of this bond and the termination of the marriage contract. Islamic law, which is based on the Qur'an and the Sunnah, gives great authority to the husband in divorce. Nevertheless, this right was not entirely given to the monopoly of men. Şer'iyeye Registers are primary sources, especially for historians, in terms of encompassing many valuable data on Ottoman family life, social, economic and cultural etc. The main source of our research is the theses, which include the transcription of the religious registers published in YÖK. In our study, a particular century or city was not preferred, and general incompatibility, the other reasons for divorce of women throughout the Ottoman Empire were investigated by drilling. Among these reasons, which we have included as the subject titles, are divorce due to religion based divorce (change of religion, even denomination, blasphemy), divorce upon understanding that they are foster siblings, divorce due to health (impotence, insanity), conditional divorce, divorce due to reaching puberty, divorce due to marriage with a cowife.

Keywords: Divorce, woman, court records, court.

GİRİŞ

Evlilik neslin devamı için meşru kılınmıştır. Toplumun temeli olan ailenin kurulması gibi sona ermesinde kişilerin kendi özgür iradeleriyle olmakla birlikte sosyal düzeni de ilgilendiren bir durumdur. Ancak sevgi ve saygı çerçevesinde kurulan bu kurum bazende çeşitli nedenlerle devam ettirilemez ve

çekilmez hale gelebilmektedir. Bu durum, hem kişilere hemde çevrelerindeki insanlara zarar vermeye başladığında ise son çare boşanmaktır. Tarihi süreçte kültürel ve dini yapıya göre şekil olarak değişiklik gösterebilir evlilik akdinin görüldüğü her toplumda boşanma da görülmektedir(Rayeq, 2019: 142).

Boşanmak İslam dininde yaratıcının en sevmediği helal kabul edilmektedir. İslam hukukunun temeli Kur'an-ı Kerim ve sünnete dayanmaktadır. İslam hukuku boşanmada erkeğe yani kocaya büyük yetki vermekle birlikte tamamen erkeğin tekeline de bırakmamıştır. İslam aile hukukunda boşanma üç şekilde olmaktadır. Bunlar talâk, muhâla'a ve tefrik'dir(Gürkan, 2011: 277-278). Kısaca belli sözlerle nikâhın bozulması anlamına gelen *talâk*; evliliğin erkeğin daha az oranda da kadının tek taraflı beyanıyla sonlandırılmasıdır. Talâk genel anlamda "*boş ol, seni boşadım ya da sen boşsun*" sözleriyle gerçekleştirilirdi. Bazen bu ifadeler yerine kinayeli sözlerle de talâk gerçekleştirilmektedir(Okur, 2020: 633; Dalgın, 2010: 291,292). Kocanın bir bedel karşılığında karısıyla anlaşarak boşanma şekline *Muhâla'a(muhâlea/hul')*; hâkim kararıyla gerçekleşen boşanmaya ise *tefrik* denilirdi. Ayrıca birde nikâhın *feshi* durumu vardır. Fesih nikâhta ya da sonrasında meydana gelen bir eksiklik halinde veya taraflardan birinin irtidat durumunda söz konusu olabilmektedir(Acar, 2010: 496-500; Karşı, 1988: 8). Çalışmamızda bir bölümünü oluşturan sütkardeş olduklarının ortaya çıkması gibi durumlarda da uygun bir yöntemdir.

Talâk genel olarak dört grupta toplanabilir. *Bâin talâk* evliliğin kesin olarak bitmesidir ve koca yeni mehir belirlemeyip nikâh tazelemediği sürece boşandığı eşine dönemezdi. *Bâin talâk* olabilmesi için boşama lafzının bir kerede(üçlemenin) söylenmesi ve bunun nikâh sonrası gerdekten önce, imalı bir şekilde yâda şiddetli, abartılı sözlerle gerçekleştirilmesi gerekirdi. Ayrıca muhâlea da *bâin talâk* sayılmaktadır. *Ric'î talâk'a* gelince *bain talâk*ın tersine ikinci kez bir şey yapmasına gerek olmadan iddet süreci içerisinde boşandığı eşine dönebildiği boşanma şeklidir. *Sünni talâk* kocanın eşini cinsel ilişki bulunmadığı temizlik döneminde boşamasıdır. *Bid'î talâk* ise kocanın karısını hayızlı yani cinsel ilişkide bulunduğu dönemde boşamasıdır (Acar, 2010: 496-500; Güler, 2017: 67; Kaya, 2008: 96). İslam Aile Hukukunda bahsi geçen boşanma şekilleri dışında birde *tefvîzu't-talâk* vardır. *Tefvîzu't-talâk*, yetki paylaşımı anlamında kocanın boşanma yetkisini karısına devrettiği yöntemdir(Gürkan, 2011: 277-278; Yüksek, 2022: 344).

Hul' yani *muhalaa* yoluyla boşanmak isteyen kadın mahkemeye geçerli sebepler sunmak şartıyla(anlaşamama, kocanın uzun süre karısından ayrı kalması, iktidarsızlık, şiddet) her türlü maddi alacağından feragat ederek ya da kocasına verdiği mal veya borçtan vazgeçerek boşanabilirdi. Kadın bazende çocuklarının bakımını üstlenerek hatta üstüne kocasına para vererek ayrılırdı(Erdoğan, 2013: 273-274; Sak - Aköz, 2004: 92; Şensoy, 2016: 129).

Talâk yani boşama olayının şahitlerin de yeminli ifadeleriyle kaydedildiği anlaşılmaktadır. Evlilik sonlandırılırken çiftlerin haklarının verilmesi, sıkıntılı durumlarda ispat sağlaması ve boşanma da mahkeme sürecinin takibi amacıyla boşanmanın şahitler huzurunda yapılması önemlidir(Liv, 2020: 579).

Bahsi geçen boşanma türlerinde belirlenen bazı kıstaslara uyulması istenmiştir. Bu kıstaslar ile öncelikle ailenin korunması, çocukların mağdur olmaması ayrıca kişi haklarının korunması, boşama yetkisinin kötüye kullanılmaması amaçlanmıştır. Daha da önemlisi İslamın getirdiği yeni düzenlemelerle sınırsız boşama yetkisinin kadınlara zulüm aracı olarak kullanılmasının önüne geçilerek, boşamaya sayı sınırı getirme ve iddet gibi düzenlemeler getirdiği görülmektedir(Liv, 2020: 571).

Boşanmaların tamamı mahkemeye yansımamaktadır. Talâk yoluyla boşanmalarda mahkeme kararına gerek olmadığı gibi anlaşmazlık çekişme durumlarında olay mahkemeye yansımakta idi. Erkeklerin mahkemeye eşleri nedeniyle başvurma amacı genelde eş itaatsizliği şikâyetiyle olurken boşanmalarda kadınların farklı sebeplerle açtığı davalar azımsanmayacak kadar fazladır(Kıvrım, 2011: 376,381).

İslam hukukunun verdiği yetkiye dayanan erkek bir gerekçe göstermeden tek taraflı boşanma(talâk) imkânına sahip iken kadının boşanmak amacıyla mahkemeye başvurabilme gerekçesi yukarıda da bahsettiğimiz üzere kısıtlıdır. Bu durumda ancak kocasının verdiği izinle(tefviz-i talâk) ya da ilerde örneklerini vereceğimiz sebeplerle mahkemeye başvurabilmişlerdir. Kadınlara bu hakları

veren sebepler arasında bülûğa erme, kocanın iktidarsızlığı(tefrik/kazai boşanma) ya da hastalığı, temel ihtiyaçlarının karşılanmaması, kötü davranışlar, kocanın şartlı yemin etmesi, karısını zina ile suçlaması, süt akrabalığı vardır(Özkorkut, 2016: 235-236; Maydaer, 2007: 301). Kadınlar mahkemeye kendileri başvurabilirler gibi vekil aracılığıyla da başvurabilirlerdi. Vekil aracılığıyla başvurma nedenleri mahkemeye olan uzaklık olabildiği gibi cinsiyet algısı ve toplumsal kısıtlamada etkiliydi(Koçak, 2018: 174).

İncelenen yüzlerce boşanma belgesinin genel olarak büyük çoğunluğunda yer alan klasik sebep ifadesi olan geçimsizlik, uyumsuzluk anlamında kullanılan kalıplaşmış “beynimizde hüsn-i mu’âşeretimiz olmamağla; adem-i imtizâcımız olmağla; beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla” gibi söylemler yer almaktadır. Çalışmanın amacı Osmanlı mahkemelerinin ve dolayısıyla toplumun boşanmak isteyen kadınlara bakış açısını değerlendirmektir. Diğer taraftan kadınların boşanma talebinin önemli bir kısmını “diyar-ı ahâr” yani eşlerinin başka memlekete gidip dönmemesi oluşturmaktadır. Bu durumun sebepleri arasında ise bilhassa savaş nedeniyle ya da çalışmak amacıyla başka diyara giden kocalarının ölümü ya da çok uzun süre haber alınmaması, kaybolması gibi durumlarda kadının maddi manevi yalnız kalışı, kadının boşanmak için mahkemeye başvurma sebeplerindedir. Hatta bu durumlarda erkeğin karısına şu kadar sürede dönmezsem.. diyerek boşanma yetkisi verdiği örneklerde vardır. Sicillerde bu sebep boşanma bir hayli vardır. Kadınların boşanmak için mahkemeye başvurdukları başka önemli bir sebeptir şiddettir.

Şer’iyye sicillerini incelediğimizde kadınların en azından bir kısmının uğradığı şiddet karşısında sessiz kalmayarak ya da son çare olarak mahkemeye başvurduğu görülmektedir. Bir kısmı diyoruz çünkü Osmanlı toplum yapısını göz önüne aldığımızda kadınların gerek maddi manevi çaresizlikten gerekse kol kırılır yen içinde kalır deyimine istinaden sessiz kalıp mahkemeye başvurmadıkları aşikârdır.

Kaynak ve Konu Hakkında:

Osmanlı mahkeme kararlarının kaydedildiği defterler olan Şer’iyye sicilleri, merkez ve taşrada her kesimden insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları içerir. Bu kayıtlar Osmanlı aile hayatı, sosyal, ekonomi ve hukuk vs birçok değerli veriler barındırması açısından özellikle tarihçiler açısından birincil kaynaklardır(Uğur, 2010: 8-11). Araştırma konusunun ana kaynağını YÖK’te şer’iyye sicillerinin transkripsiyonunu içeren tezler oluşturmaktadır. Bunların tamamına yakını yüksek lisans tezi olup farklı şehirlere ait yaklaşık bin adet şer’iyye sicillerindeki boşanma davaları incelenerek hazırlanmıştır.

Çalışmada belirli bir yüzyıl ya da şehir tercih edilmemiş Osmanlı genelinde kadınların yukarıda zikredilen sebepler dışında(diyar-ı ahâr, şiddet, genel geçimsizlik) farklı gelen boşanma sebepleri sondajlanarak incelenmiştir. Kadınların bizzat mahkemeye başvurularında bir engel olmamakla birlikte genellikle vekil aracılığıyla davalarını dile getirmişlerdir. Daha önce belirtilen boşanma sebepleri dışında çalışmamızda kadınların mahkemeye taşıyan daha özel sebeplere değinmek istedik.

Tüm boşanmalara bakılarakta genelleme yapmak hatalı olabilir çünkü sicillerde yer alan birçok detay verilmeyen boşanma kaydıda mevcuttur. Mahremiyetin bu kadar kutsal olduğu Osmanlı toplumunda nice olayın mahkemeye yansıtılmasından çekinildiği bir gerçektir. Diğer yandan çalışmada işlenen bazı konular dile getirilen mahremiyet algısını kıracak şekildedir ve de o dönem kadınları açısından cesaret örneği Osmanlı mahkemeleri ve İslam hukuku açısından ise kadın haklarının dikkate sayan şekilde korunduğunun bir göstergesi durumundadır.

DİNE DAYALI BOŞANMA SEBEPLERİ

İslamiyet’te Müslüman bir erkek Gayrimüslim bir kadın ile evlenebilirdi. Ancak bunun tersi bir durum mümkün değildi. Kocanın Müslüman olduğu kadının ise Gayrimüslim olduğu boşanmalarda İslâm hukuku geçerli idi. Müracaat edecekleri mahkeme ise şer’î mahkemelerdi. Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklara kendi cemaat mahkemeleri bakardı. Ancak sicillerde Gayrimüslimlerin hemen her konuda şer’î mahkemelere de başvurdukları birçok belge vardır. Bu durum şer’î mahkemelerin herkese açık olduğunun bir göstergesidir (Güler, 2017: 65).

Zimmi kadınlar, Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere aile hukuku konusunda bir müdahalesi olmadığı için İslam hukukunun Müslüman kadınlara verdiği haklardan yararlanabilmek adına davaları

için şer'i mahkemelere rahatlıkla başvurabilmekteydi. Bu duruma başvurma nedenlerinin başında kilise ile yaşadıkları sorunlar gelmekteydi. Bilhassa boşanma meselesinde ve boşanma sonrası konularda kilise, kutsallığı bozma inancı dolayısıyla ağır şartlar sunularak engellenmeye çalışılmıştır(Koçak, 2018: 183). Sicillerde dikkat çeken dini sebeplere dayalı bazı boşanma örneklerine iki başlık altında yer verilmiştir.

Din Değişikliği

Hiçbir dine mensup değilken ya da farklı bir dine mensupken İslam dinini benimsenmesine ihtidâ denir. İslamiyeti benimseyen ihtida eden bu kişilere mühtedi adı verilmektedir. Din değiştirme olayı farklı şartlarda gerçekleşebilirdi. Kişi kendi samimi duygularıyla yeni bir dini benimsediği gibi başka dine mensup biriyle evlenerek de dinini değiştirebilirdi (Köse, 2000: 554-558; Aslan, 2012: 56).

Şer'iyye sicillerinde ihtida olaylarına sıkça rastlanmaktadır. Ama daha da önemlisi konu açısından bu din değiştirme meselesinin boşanma davasına yansıma biçimidir. İlk olarak 1610 tarihli bir sicil kaydında Mahmiyye-i Lefkoşa sakinlerinden Yusuf isimli şahıs Gayrimüslim olan eşi Meryem'e Müslüman olmasını teklif etmiş ancak eşi reddetmiştir. Bunun üzerine Yusuf eşini üç talâkla boşamıştır (Güler, 2015: 65; Güler, 2017: 65). Yine Kıbrıs'ta aynı tarihte başka bir ilginç boşanma davası vardır. Hasne isimli Ermeni bir kadın kendisi gibi Ermeni olan eşi Merkiri hakkında kendisine eziyet ettiğine dair mahkemeye başvurmuş ve artık onu istemediğini ifade etmiştir. Kocasını suçlamaları reddetmiştir. Bunun üzerine Hasne mahkemeye Müslüman olmak istediğini beyan etmiş ve Ayşe ismini almıştır. Mahkeme Merkiri'yi İslamiyet'e davet etmiş kabul etmemesi üzerine boşanmalarına karar verilmiştir (Güler, 2015: 70). Davaya bakıldığında Hasne'nin yani Ayşe'nin acaba eziyet çektiği kocasından kurtulmak uğrunamı-uç bir düşünce de olsa- din değişikliğine gitti? sorusu akla gelmektedir.

İhtida dışında mezhep değişikliğinin boşanma belgesine yansıdığını davalara da rastlanmaktadır. 1850 yılında Ayıntab kazası mahkemesine yansıyan bir davada Ermeni milletinden Hacı Meryem isimli bir kadın, kocasının protestan olması sebebiyle evliliğini bitirmek istemiş ve dava yani boşanma Ermeni patriği ile millet meclisi tarafından da müşterek bir karar ile onaylamıştır (Arslantaş, 1997: 335). Davanın kendi dini liderleri önünde ve meclisinde dahliyle şer'i mahkemeye kaydı dikkat çekicidir.

Urfa'da 1847 tarihinde Gayrimüslim bir kadın mahkemeye başvurarak Müslüman olmuş ve Münevvere? ismini almıştır. Bunun üzerine kocası kasap Mikdas Aro, İslamiyet'e davet edilmiş Müslüman olmayı reddetmesi üzerine mahkeme boşanmalarına karar vermiştir (Yıldız, 2010: 187). Yine Konya'da bir miras davası vesilesiyle Gayrimüslim iken Müslüman olan Safiye'nin din değiştirdiği için daha önce kendisinden boşanan ve sonrasında vefat eden kocası Baryam'ın mirasından pay istemesinin kaydı görülmektedir (Tezcan, 2014: 35).

Bazen sicillerde, ihtida edip sonra kendi dinine tekrar dönen örneklere rastlanmaktadır. 1919 tarihli bir mahkeme kaydında aslen Kayserili olup Erzincan'ın Fethullah Mahallesi'nde oturan Ermeni asıllı Hûrubin Hatun önce kendi rızasıyla İslamiyeti seçerek Hadiye hatun ismini almış ve sonrasında Erzincan'ın Aramsaz Merkez Hastahane eczacılarından Yüzbaşı Rüşdü Efendi evlenmiştir. Evliliğin üzerinden dört yıl geçtikten sonra yeniden kendi dini Hıristiyanlığa geçmesi üzerine eşi ile nikâhının hükümsüz kaldığını ve bu haliyle nikâhın yeni mehir miktarıyla yenilenmesi talep edilmiştir (Fırat, 2017: 229-230). 1731 yılında ise Vidin'in Rayerş(?) karyesinde oturan Ostoyano isimli Hristiyan kadın, İslamiyeti kabul ederek Meryem ismini almıştır. Bu durum üzerine kocası Ostoyo da İslamiyete davet edilmiş Müslümanlığı kabul etmemesi sonucu nikâhlarının feshine karar verilmiştir (Çağatay, 2015: 280).

İlginç bir boşanma davasında, 1764 senesi Ayıntab kazasına bağlı Bostancı Mahallesi'nde yaşayan Hatice isimli kadın, kocası Ahmet'in tartışma anında "ben kâfirim" demesi üzerine mahkemeye başvurmuştur. Davanın şahitlerle ispatlaması üzerine nikâhlarının feshine karar verilmiştir (Yılmaz, 2016: 247-248). Bu olay dini değerlerin hassasiyetine farklı bir örnek olması açısından önemlidir. Şöyleki Müslüman bir kişinin sinir haliyle de olsa bu kadar hassas bir konuyu mevzubahis etmesi ilginçtir.

Dine Küfür

Tarihsel süreçte tüm toplumlarda kadın-erkek farketmeksizin insanların istenmedik bir durumda bir tartışma veya kavga esnasında kızgınlıkla küfre başvurduğu görülmektedir. Küfür kişinin mahremine, şahsına olabildiği gibi kutsal değerlerini de hedef alabilmektedir(Erkek, 2016: 223,226). Bu nahoş durum kişilik onurunu zedeler hal aldığına ya da din gibi kutsal değere yönelik olduğunda mahkemeye kadar taşınmaktadır. Küfür etme sicillerde *şetm*, *cima* gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Nitekim incelenen şer'iyeye sicillerinde bu tür davalara rastlanmaktadır. Günümüzde de TCK'da¹ dini değerlere hakaret suç sayılmaktadır. Çalışma konusu gereği kutsal aile birliğinin dağılması pahasına edilen dini değerlere küfür olaylarının boşanma davalarına yansımalarına birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

1840-74 tarihlerini kapsayan Çorum şer'iyeye sicilinde yer alan bir davada Gürcü Köyü'nde ikamet eden Hasan, eşi Emine aleyhine kendisine itaat etmediği gerekçesiyle dava açmıştır. Emine ise mahkemede kocasının din ve imanına küfrettiğini ifade ederek şahitlerle de bu durumu ispatlamıştır. Bunun üzerine mahkeme boşanmaları yönünde karar vermiştir. Hasan'ın yeniden nikâhlanma isteği ise Emine'nin kararına bırakılmıştır (Yavaş, 2016: 73). 1904-05 tarihli başka bir davada Haleb Eyaleti'ne bağlı Ayıntab kazasının Ehl-i Cefâ Mahallesi sâkinelerinden Hatice isimli kadın mahkemeye başvurarak ayrı yaşadığı anlaşılan Arab Mahallesi ahâlîsinde ikamet eden eşi Mustafa'yı bir tartışma esnasında annesi Afife'nin dinine ve imanına küfrettiği için dava etmiştir. Mahkeme tarafından olayın ispatının istenmesi üzerine Hatice iddiasını şahitlerle de ispat edince boşanmalarına ve iddet süresince nafkasının ödenmesine karar verilmiştir (Demir, 2012: 233-234). Diğer bir dava ise 1877 tarihinde yine Ayıntab kazasının Küllülü Karyesi'nde ikamet eden Güllü, abisinin evinde kalırken ayrı yaşadığı kocası Şerif'in kendisini eve götürmek için geldiğinde çıkan tartışmada abisinin din ve imanına küfrettiği için aralarındaki evliliğin sona erdiğini(kendünden mübane olub) ifade ederek, iddet zamanına kadar nafaka ve sonrasında mehrini talep etmiştir (Eryetin, 2011: 157).

Osmanlı'da devlet ve toplum yapısını şekillendiren İslam dini ve de değerlerine duyulan saygı ve hassasiyet sonsuzdur. Bu açıdan incelediğimiz dini değerlere hakaret temelli bu boşanma davalarının sonuçlarına bakıldığında küfür olayının ispatı yapılması halinde müsamaha göstermeksizin boşanmayla sonuçlandırıldığı görülmektedir.

SAĞLIK SEBEPLİ BOŞANMALAR

İktidarsızlık

Evlilik sürecinde eşlerden birinin ruhsal(akıl hastalığı) ya da bedensel (bulaşıcı ya da tiksindirici, iktidarsızlık) hastalık nedeniyle eşlik görevini yerine getiremediği durumlarda diğer eş hayatını zehir etmemek adına mahkemeye boşanmak için başvurabilirdi (Tekben, 2021: 1081). Evlilik esasen kişilerin birbirlerinden cinsel ihtiyaçlarını karşılamak adına faydalanması üzerine yapılan akit olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan evlilik sürecinde çiftlerden biri bu ihtiyaçları karşılayamadığı durumlarda belirli şartlar çerçevesinde tefrik talebinde bulunabilirdi. Bu şartlar ise; eşin bu durumu nikâh öncesi bilmiyor olması, nikâh sonrası öğrenme halinde durumu kabullenmemesi ve nikâhtan sonra cinsel birleşmeden önce bu durum öğrenildiğinde ilişkiden kaçınmak. Zira bu durumu öğrenmesine rağmen cinsel ilişki yaşamak olayın kabullenilmesi anlamına gelmektedir. İlginç olan ise evlilik sürecinde bir kez bile ilişki olması durumunda kadın tefrik talep edemezdi. İktidarsızlığa *i'tirâd*, iktidarsız erkeğe maliki mezhebinde mu'terad; diğer mezheplerde ise *unnet* denilmekte idi (Şahin, 2019: 360,361,367; Karslı, 1988: 13).

İncelenen şer'iyeye sicillerinde iktidarsızlık sebebiyle eşinden ayrılmak isteyen kadınlara rastlanmaktadır. Bu durum yani iktidarsızlık hali ifade olarak mahkeme kayıtlarına genel anlamda "duhule kudreti olmadığı, vusule kudreti olmayub, mu'âmele-i zevciye ve kurbana kadir olmadığından" gibi deyimler kullanılmıştır.

¹ Günümüz Türk Ceza Kanunu'nun 5237sayılı 216. maddesinde dini değerleri aşağılama suçu yer almaktadır. Bkz. Mehmet Emin Artuk- Mehmet Emin Alşahin, Dini Değerleri Aşağılama Suçu (Tck M.216/3), Prof. Dr. Ali Rıza Okur'a Armağan, Ss.989-1012.

Bu davalardan ilkinde 1621 tarihinde Manisa'nın Zeytuncük Mahallesi sakinlerinden ve Ermeni milletinden Meryam isimli kadın mahkemeye başvurarak eşi Sefer'in iktidarsız olduğunu ve halen bakire olduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine mahkeme tarafından durumun düzelebilmesi ihtimali göz önüne alınarak Sefer'e bir yıl süre verilmiştir (Açıkel, 2019: 379,380). Bazen de söz konusu durum için küçük yaştaki kızlar ebeveynleri aracılığıyla mahkemeye başvurdukları görülmektedir. 1655 yılında Diyarbakır ikamet eden Arap taifesinden Sitti isimli küçük kızın (sağire-i bıkır) babası kızını altı ay önce İbrahim ile evlendirdiğini fakat halen kızının bakire olduğunu ve damadının iktidarsız olduğunu söylemiştir. Damat İbrahim iddiaları kabul edince mahkeme karar için bir yıl beklenmesini uygun görmüştür (Özenç, 2016: 125, 239). 1912 yılında Midyat'ın Kezrib Karyesi'nden bir kadın, eşi Halef'in iktidarsız olduğunu ve hâlen bakireliğinin devam ettiğini ifade ederek, iddiasıyla söylediklerinin tasdik edilip gereğinin yapılması talebiyle mahkemeye başvurmuştur. İddianın doğruluğu eşine sorulduğunda durumu kabul etmiştir (Üce, 2016: 38). Ancak kayıt burda bitmiş sonuç belirtilmemiştir.

Dönemin muhafazakâr toplumunu göz önüne alındığında iktidarsızlık gibi hassas bir konunun bazende iftira amacıyla kullanıldığını görmek ilginçtir. 15 Nisan 1912 tarihinde Bursa'nın (Hüdâvendigâr Vilâyeti) merkez livâsı Afyonkarahisar (Karahisâr-ı Sâhib)'e bağlı Salar Karyesi'nde Münire isimli kadın kocası Kuğuoğlu Hâci İsmâil'i dava etmiştir. Münire kocasının iktidarsız olduğunu ve kendisinin halen bakire olduğunu iddia etmiştir. İsmail ise iddiayı kabul etmeyerek daha önce Münire'ye itaat davası açtığını ancak o dönem Münire'nin bu iddiaları dile getirmediğini ifade etmiştir. Ayrıca dava tarihi ve dava numarası gibi ayrıntılar vererek ifadesini desteklemeye çalışmıştır. Ancak mahkeme iki tarafın da ifadelerinde tutarsızlık görüldüğü gerekçesiyle davadan men edildikleri anlaşılmaktadır (Sefil, 2015: 144-145).

1870 yılında Rize'nin Kandeve (Kırklartepesi) Karyesi sakinlerinden Nefise isimli kadın mahkemeye başvurarak üç yıldır eşi olan Osman'ın iktidarsız olduğunu ve kendisinin halen bakireliğinin devam ettiğini ifade etmiştir. Mahkeme ise boşanma öncesi Osman'a bu durumun düzelmesi umuduyla bir yıl süre tanımıştır (Pehlevan, 2008: 377). 1317 tarihinde Sivas'a bağlı Kangal Nahiyesi'nin Çiftlik Karyesi'nde yaşayan Çeçen Abidet'in ailesi mahkemeye başvurarak, aynı köyden Abdullah'la evli olan Abidet'in aynı köyden iki kadının yaptığı kontrol sonucu hala bâkire olduğunu bu nedenle boşanmalarını istediklerini söylerler. Bunun üzerine Abdullah vekili Osman Efendi aracılığıyla, eşiyile beraber olamama nedeni olarak ailesiyile Şam'a yaptıkları uzun seyahatleri sebep göstermiştir. Bunun üzerine Kadı Efendi, Abdullah Efendi'ye bir yıl süre tanımış, Abidet'in ise itaatine karar verilmiştir (Polat, 2010: 38).

İlginç ve istisnai bir dava örneğinde erkeğin kendi kusuru ile ilgili mahkemeye başvurduğu görülmektedir. 1848 tarihli bir belgede Tarsus kazasının Baltalı Karyesi'nden Mustafa mahkemeye başvurarak zevcesi Ayşe ile bir yıldır evli olduklarını ancak kendisinin cinsel yeterliliğe sahip olmadığını belirterek eşiyile kendi rızasıyla ayrılmak istediğini dile getirmiştir. Ayşe de söylenenleri onaylamıştır. Mahkeme karşılıklı olarak boşanmalarıyla sonuçlanmıştır (Karlangıç, 2007: 113-114).

Davaların ortak sonucuna baktığımızda mahkemenin hemen boşanmayı onaylamayarak erkeğe bir yıl mühlet tanınması ve bu bir yılın sonundaki duruma göre karar verilmesidir. İlginç olan ise erkeğin zaten yıllardır bu durumda olmasına rağmen bu mühletin verilmesidir.

Delilik

Bir hastalık durumunun boşanma nedenleri arasında yer alması her ne kadar hastalıkta sağlıkta beraberlik ve sadakat gerektirse de psikojik rahatsızlık (delilik) farklı bir durumdur. Evliliğin asli unsurlarından olan neslin devamı noktasında sağlıksız bir engel teşkil ettiğinden evlenme engelleri arasında yer almaktadır. Akıl hastalığı evlilik öncesi ya da sonrasında öğrenildiğinde veya evlendikten sonra akıl sağlığı kaybedildiğinde evlilik iptal ettirilirdi (Battal, 2008: 35).

1897 tarihinde Konya'nın Tarak Take Mahallesi'nde ikamet eden Fatıma isimli kadın mahkemeye başvurarak aynı mahalleden mecnun (deli) olduğunu bilmeden Mustafa ile evlendiğini birlikte olmadıklarını ve nikâhlarının feshini talep etmiştir. Mahkeme tarafından soruşturulduğunda Mustafa'nın komşuları, mahalle imamı, muhtar ve ihtiyar heyetiyle Mustafanın mecnun ve cinnet hali olduğundan tehlike arz ettiği onaylanınca nikâhları feshedilerek darüşşifaya yatırılmıştır (Albayrak, 2010: 131). 1700-02 tarihli sicilde Amasya'nın Köyceğiz Mahallesi'nde ikamet eden Döndü isimli kadın

mahkemeye başvurarak kocası Veli'nin iktidarsız olduğunu belirterek boşanmak istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine yıl sonuna kadar Veli'ye süre tanınmıştır(Tanır, 2012: 168).

BULÛĞA ERME

Bulûğ; ulaşmak anlamına gelmekte ve çocuğun cinsel ve fiziksel ergenlik dönemine girmesidir. Bu durumdaki kişiye ise bâliğ denilirdi. İslâm hukukuna göre bulûğ için ön şart çocuğun bir alt yaş sınırına ulaşması idi. Bu alt yaş sınırı erkeklerde 12, kızlarda ise 9 yaşın tamamlanmasıdır. Bulûğun asgari yaş sınırı olan bu yaştan sonra çocuğa hukuki imkân tanınırdı. Bulûğun esas ölçüsü olan fiili bulûğ(Hadd-i bulûğ) erkeklerde rüyalanma ve baba olabilme kadınlarda ise hayız ve anne olabilme (Bardakoğlu, 1992: 413-414).

Buluğa ermemiş küçük yaşta kız çocuklarının babaları ya da dedeleri(baba tarafı) haricindeki velileri veya vasileri tarafından evlendirilmeleri söz konusu olabilmekte idi. Böyle suistimale açık durum için İslam hukuku nikâh feshi imkanı tanımıştır. Bu gibi durumlarda habersiz, rızasız ve de dengi olmayan insanlarla nikâhlanan bu küçük kızlar bulûğa erdikleri anda mahkemeye başvurarak evliliklerini feshettirmişlerdir (Kıvrım, 2011: 389).

Kadının boşanmak için mahkemeye başvurma hakkının sınırlı olduğunu belirtilmiştir. Kadınların bu sınırlı boşanma sebeplerinden biri de çocuk yaşta doğal olarak rızasız ve bilinçsiz bir şekilde nikâhlandırılmalarıdır. Bu kız çocukları buluğa erdiklerinde yani regl olduklarında bu durumdan kurtulmak için isterlerse mahkemeye başvurabilirlerdi. Dava örneklerinin ilki 1764 yılında Ayıntab'ın Tarla-yı Atik Mahallesi'nde ikamet eden Meryem isimli kız mahkemeye başvurarak babasının ölümü üzerine vasisi olan abisi tarafından Ahmet ile nikâhlandırıldığını ancak adet gördüğünü ifade ederek nikâhın feshini talep etmiştir. Şahitlerin ifadeleriyle de Meryem'in bulûğa ermesi doğrulanınca mahkeme nikâhın feshine karar vermiştir (Yılmaz, 2016: 378). Yine aynı tarihte Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesi'nde ikamet eden Ayşe mahkemeye başvurarak sagir iken Ali ile nikâhlandırıldığını 3 gün önce hayz olduğunu ve nikâhının feshedilmesini talep etmiştir. Ancak durum Ali'ye sorulduğunda cevaben Ayşe'nin 4 ay önce hayz olduğunu ve o zaman nikâha itiraz etmediğini söylemiştir. Bunun üzerine mahkeme Ayşe'nin boşanma talebini reddetmiştir (Yılmaz, 2016: 232-233). Bu davada Ayşe'nin bu evlilikten kurtulmak istediği aşikârdır. Ancak belli ki iddasını kanıtlamaktan aciz kalmıştır. Muhtemelen bu nedenle kocanın ifadesine itibar edilmiştir.

1679 yılında ise aslen Kandiyeli olup Bursa'nın Câmî-i Kal'a Mahallesi'nde yaşayan Fatma isimli kız mahkemeye başvurarak sağırken ailesi de olmadığı için Girid Adası'nda Kandiyede kendi isteği dışında Ahmed Efendi ile nikâhlandığı, hayz görmeye başladığını ve nikâhının fesh edilmesini talep etmiştir. Şahitlerin de Fatma'yı destekler ifadeleri üzerine mahkeme boşanmalarına karar vermiştir (Ercan, 2016: 111). 1693 yılında Ayıntab'ın Şehreküstü Mahallesi'nde ikamet eden Fatma isimli kız amcası tarafından rızası olmadan Hasan ile nikâhlandırıldığını ancak hadd-i bulûğa erdiğini ve bu nikâhın feshini talep etmiştir. Mahkeme çiftin boşanmasına karar vermiştir (Arslanboğa, 2014: 226-227).

1870 tarihinde Rize'nin Karadere Nahiyesi'nin Kapnes(Dağdibi) Köyü'nde yaşayan Düriye, babası öldüğü için velisi durumundaki babasının amcaoğlu Yunus tarafından Arif ile evlendirilmiştir. Mahkeme tarinden beş ay önce bulûğa erdiğini ve nikâhının feshini talep etmiştir. Ancak bulûğa erdiğini ispatlayamayan Düriye davadan men edilmiştir (Pehlevan, 2008: 414-415). 1877 tarihinde Trabzon Vilâyeti'nin Rize kazâsı Emineddin Mahallesi'nde ikamet eden Akite, mahkemeye başvurarak Babik Mahallesi'nden Mehmed ile isteği dışında nikâhlandırıldığını ve mahkemeden iki gün önce hayz olup bulûğa erdiği için bu nikâhın fethini talep etmiştir. Şahitlerinde ifadelerinin desteğiyle mahkeme nikâhın feshine karar vermiştir (Başaran, 2012: 90).

1891 yılında ise Konya'nın Seydişehir kazasına bağlı Ortakaraviran Köyü'nde yaşayan Hatice mahkemeye başvurarak aynı köyden Hüseyin ile rızası ve bilgisi dışında evlendirildiğini, ancak hayz olduğunu(reşide-i bâliğa) artık nikâhının feshedilmesini talep etmiştir (Ari: 2013: 186). 1891/92 tarihli sicil kaydında Şanlıurfa'nın Hızanoğlu Mahallesi'nde ikamet eden Hatice mahkemeye başvurarak 8 yıl önce 8 yaşındayken anne ve babasının vefat ettiğini, bunun üzerine amcaları Ali ve Ahmet'in velayetine geçtiğini ve onların yanında yaşadığını anlatmıştır. Sonrasında ise rızası ve haberi olmadan amcası tarafından nikâhlandırıldığını ancak balığe erdiğinden nikâhın feshini istemiştir. Amcası ise ifadesinde

Hatice'nin rızası olmasaydı ve istemeseydi yanlarında kalmayacağını söylemiş ve şahitler göstermiştir. Ancak mahkeme tarafından şahit ifadeleri yeterli görülmeyerek Ali davadan men edilmiştir (Benzer, 2015: 218)

1899 tarihli sicil kaydında Halep Eyaleti'ne bağlı Ayıntab kazasının Kızılcamescid Mahallesi'nde ikamet eden Zeynep isimli kız nikâhlısı Bağdadî İbrahim üzerine dava açmıştır. Zeynep mahkemeden iki yıl önce Adana'da kardeşi Kanbur Mehmet'in yanında kaldığı dönemde buluğa ermemişken rıza olmadan İbrahim ile nikâhlandırıldığını ve İbrahim'in kendisini bir medrese odasına bırakıp gittiğini ifade etmiştir. Daha sonra oradan Ayıntab'a annesinin yanına döndüğünü ve iki yıldır annesinin yanında kalmakta olduğunu söylemiştir. Bir yıl öncesinde hayz olup buluğa erdiğini ve İbrahim'le olan nikâhının feshini istemiştir. İbrahim ise Zeynep'in itaatini talep etmiştir. Şahitlerinde Zeynep lehinde ifade vermeleri üzerine mahkeme boşanmalarına hükmetmiştir (Can, 2011: 69-70).

1912 tarihinde Diyarbakır'a bağlı Lice Kazâsı'nın Hani Nâhiyesi'ne bağlı Babiğ köyünde ikamet eden 13 yaşında olduğu tahmin edilen Fatma mahkemeye başvurarak dört yıl önce buluğa ermemişken amcası Hasan tarafından Ali isimli kişiyle nikâhlandırıldığını anlatmıştır. Fatma artık hayz olarak buluğa erdiğinden rızası olmayan bu evliliğin feshini talep etmiştir. Amcası iddayı reddederek Fatma'nın bir yıl önce hayz olduğunu ve o zaman nikâha itiraz etmediğini ifade etmiş ve şahit gösterebileceğini söylemiştir. Ancak ispatlayamadığı için mahkeme Fatma ve Ali'nin boşanmasına karar vermiştir (Yalçınkaya, 2013: 207). Diğer bir dava Çorum'da ikamet eden 11 yaşındaki Penbe'nindir. Penbe, vekil aracılığıyla mahkemeye başvurarak dedesi tarafından Satılmış ile nikâhlandığını ancak baliğ olmadığı ve rızası olmadığı için (annesi ve velisi olan Zeynep hatun, kızının baliğ olmadığını ispatlamıştır) nikâh gayri sahih olması nedeniyle feshedilmiştir (Yavaş, 2016: 75).

İncelenen sicillerdeki boşanma davalarının birinde *beşik kertme* hadisesine rastlanmıştır. Günümüze kadar gelen beşik kertme geleneği, genel anlamda samimi iki ailenin dostluklarını pekiştirmek ve ileriye taşımak anlamında kız ve oğullarını beşikteyken nişanlamalarıdır (Tezcan, 2019: 239). 1898 tarihinde Giresun'un İçerli Karyesi'nde oturan Osman mahkemeye başvurarak 22 yıl önce kendisi iki, aynı karyeden Fatma ise bir yaşında iken ailelerinin ikisini nikâhladıklarını bu nedenle nefsinin kendisine teslim etmesini talep etmiştir. Fatma ise nikâh olayını inkâr ederek kabul etmediğini ifade etmiştir. Osman şahitlerle nikâhını ispatlayamayınca mahkeme Osman'ı davadan men ederek Fatma'ya rahatsızlık vermemesini tembihlemiştir (Kopcal, 2011: 30).

SÜTKARDEŞLİK

Kısaca süt emmek emzirmek anlamlarına gelen radâ bir çocuğun annesi veya başka bir kadın tarafından emzirilmesidir. Sütanneye murdı'(murdia) denilirdi. Süt verilen çocuğa radi', sütanne tutan kimseye müstardı', süt akrabalığına ise karâbetü'r-rada' denilirdi. İslamiyet öncesi Arap ve İran kültürlerinde sütanne tarafından emzirilmesi yaygındı ve taraflar arasında yakınlık kurulmasını sağlamış. Bu yakınlığın yani süt akrabalığının evlilik engeli olması İslam dinine hastır. Günümüze kadar bütün fıkıh âlimleri ve İslam dünyasında yapılmış aile kanunlarının tamamı süt akrabalığından doğan evlenme yaşağını kabul etmiştir (Kaşıkçı, 2007: 384-386; Yaman, 2002: 55-67).

Süt akrabalığı, kardeşliği çeşitli şekillerde ve şahitlerle ispatlanabilmektedir. Süt akrabalığı ikrarla ya da şahitle iki şekilde keşinleşirdi yani ya emziren kadın emzirme durumunu iade etmelidir ya da şahit ifadesiyle sabit olurdu. Bütün âlimlerin ortak düşüncesine göre nikâh geçersiz olurdu (Çeker, 2019: 352; Şen, 2021: 251).

İncelenen sicillerde sütkardeşliğin ortaya çıkmasına binaen açılmış boşanma dava örnekleri vardır. Bu davalardan ilki 1846 tarihinde Urfa'nın Suruç kazasına bağlı Zeki Köyü'nde ikamet eden Hanım isimli kadın dayısı aracılığıyla mahkemeye başvurarak amcası oğlu Abdi ile nikâhlandıklarını ancak sütkardeş oldukları için nikâhlarının feshedilmesini talep etmiştir. İddiasını doğrulamak üzere mahkemeye ifade veren şahitler de Hanım'ın iddiasını doğrulayarak, Hanım bir yaşında iken Abdi'nin altı aylık olduğunu ve Hanım'ın annesi Fatıma hatunun Abdi'yi de emzirğini söylemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme nikâhın feshine karar vermiştir (Yıldız, 2010: 342).

1869 tarihinde ise Rize'de Temel Çavuş? isimli adamın nikahlandıkları halde eşi Fatma'nın nefsinin kendisine teslim etmediği gerekçesiyle dava açtığını görülmektedir. Fatma ise bu durum kendisine

sorulduğunda Temel Çavuş'un süt amcası olduğu için nikâhlarında haram olduğu ve fesh edilmesini talep ettiğini ifade etmiştir. Ancak Fatma'nın iddiasını ispatlayamaması neticesi mahkeme eşi Temel Çavuş'a itaat etmesi yönünde karar verilmiştir (Pehlevan, 2008: 276). Fatma'nın bu kadar yakın iddiasını ispat edememesi ilginçtir. Diğer yandan Fatma'nın istemediği bu evlilikten kurtulmak adına bu iddiayı ortaya attığı ihtimalinide düşünmek gerekmektedir.

Veliyy-i akreb; velayet altındaki kişinin birinci derecedeki yakını için kullanılan bir tabirdir. Veliyy-i akreb teriminin baba, dede(baba tarafından), anne olduğu gibi(Bayındır, 2012: 52; Yakut, 1996: 301) Safranbolu sicilinde yer alan dava örneğindeki gibi amcada olabilmektedir. 1888 tarihli Safranbolu sicilinde yer alan davada Konarı köyünde ikamet eden Hatice, amcası(veliyy-i akrebim) El-Hâc Ahmed Ağa'nın torunu Hüseyin ile nikâhladığını ancak annesi Ayşe'nin kendisiyle birlikte küçükken Hüseyin'i de emzirdiğini ve bu nedenle kardeş olduklarını söyleyerek boşanmalarını talep etmiştir. Hacı Ahmet'in aksi yönde itirazlarına rağmen Hatice iddiasını şahitlerle desteklemiş ve sonuç olarak mahkeme çiftin nikâhlarını feshetmiştir (Taştan, 2013: 171-175).

Bazende aile dışından kişilerin evlilik birliğine müdahale ettiği görülmektedir.1890 tarihinde Konya Vilayeti'ne bağlı Seydişehir Kâdî Kasabası Alaylar Mahallesi sakinlerinden Mehmet Zeki Efendi mahkemeye başvurarak Olukbu Mahallesi sâkinlerinden olan evli çift Ömer Ağazade Ali ile Feride hanımın sütkardeş oldukları iddiasında bulunmuştur. Çift bu iddiayı reddedince mahkeme Mehmet Zeki Efendi'den iddiasına şahit gösterilmesi istenmiştir. Mehmet Zeki Efendi'nin gösterdiği şahitlerin ifadelerine bakıldığında doğrulayacak kimsenin olmaması dikkat çekmektedir. Ancak mahkemenin nasıl sonuçlandığı sicilde yer almamaktadır (Ari, 2013: 186-189).

EŞ VAKASI

Polijini bir erkeğin aynı anda birden fazla kadınla evlenmesi anlamına gelmektedir. İslamiyette¹ her ne kadar belirli koşullarda birden fazla kadınla evlilik onaylansa da -ki buradaki kasıt yetim kızlarının mağduriyeti çerçevesindedir- süreç içerisinde şartsız hale gelmiştir. Temelde İslamiyet tek eşliliği tavsiye etmektedir. Evlilik izni ve sayısı hukuki olsada erkeğin eşleri arasında adaleti sağlaması koşulu bir tavsiye ve ahlaki bir durum olmuştur. Bu durumda İslam hukuku kadına adaletle muamele görmediğinde boşanma vs. gibi sebeplerle mahkemeye başvurabilme hakkı vermiştir(Kurt, 1999: 194-195; Çakır, 2012: 42,43; Gürhan, 2018: 1298; Solak - Gülenç, 2021: 350). Bahsedilen adaletten kasıt erkeğin eşlerine yeterli vakti ayırmak, yeme-içme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında eşit davranması ve eşit koşul sağlamasıdır (Liv, 2014: 143).

İslamın çok eşliliğe izin vermesi dışında Osmanlı toplumunda polijinin görülme nedenlerine bakılacak olursa ilk dönem Osmanlı toplumunda gazâ ve dolayısıyla genişleyen topraklar geride kalan kadınlar çok eşliliğe ortam hazırlamıştır. Ayrıca polijini nedenlerinin başında ilk kadının çocuk sahibi olamaması ya da erkek çocuk sahibi olma isteği vardır. Diğer yandan Osmanlı toplumunda polijinin yaygın olmamasının nedenleri arasında ise maddi güçlük ve de artan yükümlülükler ve haricinde meydana gelebilecek huzursuzluklardır (Düzbakar, 2008: 88,91,92).

İncelenen şer'iyye sicillerinde konuyla ilgili birçok örnek vardır. Bu örneklerden ilkinde 1883 yılında Bolu'nun Karaçayır Mahallesinde ikamet eden Âmine isimli kadın mahkemeye başvurarak Karamanlı Mahallesi sakinlerinden olan eşi Mehmet Ali hakkında şikâyette bulunmuştur. Âmine, kocasının diğer eşi olan Habibe ile (hüsn-i imtizâc) iyi geçindiğini ancak kendisine kötü davrandığını ayrıca maddi olarakda gerekeni yapmadığını iddia etmiştir. Ayrıca Habibe'nin de kendisine karşı kötü niyetli ve oyun içinde olduğunu (mekr ettiğini) ifade etmiştir. Netice olarak ya eşinin sorumluluklarını yerine getirerek maddi manevi gerekeni yapmasını ya da ayrılmak istediğini söylemiştir. Bu iddialar karşısında ise Mehmet Ali yaşadığı evin yeterince odası olduğunu isterse gelip orada yaşayabileceğini yoksada başka bir ev masrafı karşılamaya imkânı ve gücü olmadığını ifade etmiştir (Kınık, 2014: 69,77). Davanın nasıl sonuçlandığı bilgisi yoktur.

¹ Nisâ Suresi 3. Ayette“Yetimlerin Hakkına Riayet Edemeyeceğinizden Korkarsanız, Beğendiğiniz Kadınlardan İkişer, Üçer, Dörder Nikâhlayın. Haksızlık Etmekten Korkarsanız Tek Kadın Veya Mülkiyetinizde Bulunan Cârîye İle Yetinin; Bu, Adaletten Ayrılmamanız İçin En Uygun Olandır”; Bkz. [https://Kuran.Diyanet.Gov.Tr/Tefsir/Nis%C3%A2-Suresi/496/3-Ayet Tefsiri\(05.11.2022\)](https://Kuran.Diyanet.Gov.Tr/Tefsir/Nis%C3%A2-Suresi/496/3-Ayet Tefsiri(05.11.2022))

1897 yılında ise Siirt'in Bâbü'l-Garb Mahallesi'nde ikamet eden Emine isimli bir kadın mahkemeye başvurarak eşi Hacı Halil Efendi'yi dava ederek kocasının başka bir eşi daha olduğu için (beynimizde imtizâc ve hüsn-i mu'aşeret kâbil olmamağla) anlaşamadıklarını oğluyula beraber kendisini baba evine bıraktığını ve maddi olarak zor durumda olduklarını ifade etmiştir. Netice olarak eşinden nafaka, ev ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasını veya mehrini ve de el koyduğu değerli eşyalarını iade ederek iddet nafakasını vererek kendisinden boşanmasını talep etmiştir. Sonuç olarak mahkeme boşanmalarına ve gerekirse talep edilen para ve eşyaların haciz yoluyla iadesine karar vermiştir (Savur, 2010: 327).

1914 yılında Erzincan'ın Dana Mahallesi'nde ikamet eden Cemile isimli kadın mahkemeye başvurarak eşi Ahmet Mikdad Bey'den şikâyetçi olmuştur. Cemile eşinin kendisini ve küçük kızını mahkeme tarihinden 8 ay önce anası evine gönderdiğini maddi manevi ihtiyaçlarını karşılamadığı gibi kocasının ikinci bir eşi daha olduğunu ve aynı evde yaşadıklarından rahatsızlığını dile getirmiş ayrı bir ev tutmasını istemiştir. Ahmet Mikdad ise cevaben Cemile'nin ya gelip var olan evde yaşamasını yoksa maddi yardım edemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine mahkemenin görevlendirdiği bir memurun Ahmet Mikdad'ın evinde keşif yaparak Cemile ve kızının ikameti için uygun olup olmadığını tespit etmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan keşifle evin bir odasının düzenlenerek Cemile'nin yaşamasına uygun hale getirilebileceği ifade edilmiştir. Bu şartlarda Cemile hatuna kocasına itaat etmesi tenbih olunmuştur (Gökbayır 2013: 52-54).

1920 yılında Erzincan'ın Şerifiye Mahallesi'nde ikamet eden Emsal isimli kadın mahkemeye başvurarak Örenşehir Mahallesi'nde sakin olan ve terzilik yapan kocası Recep'i dava ederek sekiz yıldır evli olduklarını eşinin Selviye isimli bir kadınla daha evlendiğini ve Recep'in ikinci eşinin annesi evinde onlarla yaşadığını kendisini o eve kabul etmediklerini ve eşininde ikinci bir açmaya imkânı olmadığı için kendisinin kız kardeşinin evinde kaldığını anlatmıştır. Ve eşinden nafaka talep etmiştir. Recep bu iddaları kabul ederek bir ev ayarlayana kadar nafaka vermeyi kabul etmiştir (Gökbayır, 2013: 104).

1920 tarihli bir mahkeme kaydında Zekiye isimli kadın, eşi Hüseyin'i dava ederek kendisinden başka iki karısı daha olduğunu ve (hüsn-ü mu'aşeret kabil olamadığı) geçinemediklerini ayrıca kendisine maddi olarak da eşinin kendisine maddi manevi yetersiz kaldığından(mehr-i müeccelim ve nafaka-i iddetim (tüm davalarda kadınlar bu ifadeyle yani haklarını alarak ayrılmak istediklerini dile getiriyorlar) ayrılmak istediğini dile getirmiştir. Eşi tarafından da kadının sözleri doğrulanarak kabul edilmiştir (Gökbayır, 2013: 118).

Bazen ikinci eşe rağmen boşanmak istemeyen kadınlar da vardır. İkinci eş nedeniyle açılan davalarda çoğunlukla kadınların kocalarından ayrılmak istemekten ziyade şikâyet mahiyetinde eşler arasında adalet sağlama amacı gözlenmektedir.1911 yılında Midyat'ın Estel Köyü'nde yaşayan Adliye isimli kadın mahkemeye başvurarak eşi İsmail'i dava etmiştir. Adliye kocasıyla bir yıl önce evlendiklerini eşinin Hilmiye isimli bir eşi daha olduğunu bir odada kaldıklarını anlaşamadıklarını aynı zamanda da eşinin kendisine şiddet uygulayıp kendisine ait eşyalara el koyduğunu ve kendisini kovduğu için baba evine gittiğini anlatmıştır. Eşinin eşyalarını geri vermesini ve kendisine ayrı bir hane tutmasının tenbihlenmesini talep etmiştir. İsmail ise eşyayı zapt ettiğini inkâr etmekle beraber Adliye'yi baba evine giderek kendine itaat etmemekle suçlayarak tenbihini talep etmiştir. Adliye ise itaatsizlik iddiasını reddederek eşyalarının teslimi ve ayrı ev temin edilmesi halinde eşine itaat edeceğini söylemiştir. Sonuç olarak İsmail, Adliye'nin eşya talebinin bir kısmını kabul etmiştir. Ayrıca başka bir hane teminine söz vermiştir (Üce, 2016: 29-30).

Kuma olayını kabullenmediği gibi tüm hakkından vazgeçerek boşanmak isteyen kadın davalarında rastlanmaktadır. 1924 yılında Uşak'ın Hacı Hasan Mahallesinde ikamet eden Ayşe, Sandıklı'da yaşayan eşi Ali'yi dava etmiştir. Ali'nin kendisini terkederek oraya gittiğini ve maddi olarak zor durumda kaldığını, evine bakmadığını ifade anlatmıştır. Ayrıca Ayşe, mehrini ve de belirlenecek miktarda nafaka(kadr-i maruf) talebinde bulunmuştur. Ali ise cevaben Sandıklı'da ikamet ettiğini Ayşe'nin itaat ederek yanına gelmesini istemiştir. Ayşe bu teklifi reddederek Ali'nin orada ikinci bir eşinin olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak anlaşmalı boşanma yoluna gidilmiştir (Bal, 2011: 62-63).

İkinci eş davalarının geneline bakıldığında kadınların doğal olarak bu duruma aslen kabullenmedikleri ancak dönemin maddi manevi koşullarını göz önüne alındığında mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu mecburiyetlerin başında tabiki aile baskısı ve maddi çaresizlik geldiği aşikârdır.

ŞARTLI BOŞANMALAR

İslâm hukukunda genel anlamda kocanın kayıtsız şartsız tek taraflı iradesiyle gerçekleşen boşanma olabileceği gibi belli bir şarta, belli bir süreye de bağlanabilmekteydi. Bu şartlı boşanma da evliliğin sonlandırılması gelecekte gerçekleşme olasılığı olan bir durum, şart ya da zamana bağlanırdı(tâlîk-i talâk) (Yakut, 2016: 64). Osmanlı şer'iyeye sicillerinde sık rastlanan boşanma çeşitlerindedir. Genel anlamda amacı boşanma olmayan bu durumlarda aslında koca bahsi geçen konuda çoğu zaman samimiyetini göstermek adına aile birliğini ortaya koyarak büyük laflar yeminler ettikleri görülmektedir (Maydaer, 2007: 307).

Şartlı boşanma davaların ilk ikisi kadına yönelik şiddet üzerinedir. 1760 tarihinde İstanbul Eyüp Takyeci Mahallesi'nde ikamet eden Emine'ye aittir. Emine isimli kadın eşi Ömer'i dava ederek mahkeme tarihinden yirmi gün önce eşi Ömer'in "eger seni darb idersem üç talâk benden boş ol" dediğini ancak tokatlayarak dövdüğünü ifade ederek bu durumda boş olduğunu söylemiştir. Ömer ise öyle söz ettiğini ve ona rağmen eşine tokat attığını kabul etmiş ancak (talâk-ı selâseye şart itmedim) boşanmaya şart etmedim demiştir. Emine iddiasını ispat edemeyince mahkeme (ric'î talâk şart-ı talâk-ı ric'î olduğundan) boşanmalarına gerek görmemiş Ömer'in tenbih olunmasına karar verilmiştir (Günay, 2017: 184). 1829 tarihinde Ayıntab'ın Akyol Mahallesi'nde sakin Fatma hatun babasına vekâlet vermiş mahkemeye başvurarak kocası Ali'yi dava etmiş ve bir yıl önce "ben eğer zevcem mezbûreyi darb eder isem şart üzerime lazım olub haram olsun" demiş iken mahkemedden bir gün önce Fatma'ya şiddet uygulamıştır. Bu durumda boş olduğunu ifade Fatma alinin eş muamelesi etmeye çalışmasını şikâyet etmiştir. Ali ise savunmasında darbu onaylamış ancak boşanma sözü etmediğini ifade etmiştir. Şahitlerde Fatma lehine ifade verince mahkeme boşanmalarına(mezbûrenin zevc-i mezbûrdan bir talâk rec'î ve bir talâk bâyin cem'an iki talâkiyla ba'de'l-hükm) karar vermiş ve Fatma'yı rahatsız etmemesi yönünde Ali tembihlemiştir (Akcan, 2016: 300).

1764 yılında Ayıntab'ın Çukur Mahallesi'nde oturan Ayşe isimli kadın mahkemeye başvurarak eşi Mehmet'i dava ederek Mehmet'in dört ay önce eğer evime Okçu oğlu Hasan girerse kendisini talâk-ı selâse ile boşayacağını şart koştuğunu söylemiştir. Ertesi gün ise Hasan'ın eve gelmesi üzerine (Mehmed'den selâsen müte'allika olduğu) nikâhları boşa düştüğünden ötürü dört aydır baba evinde kadığını söylemiştir. Mehmet'ten mihirini ve nafakasını istemiştir. Mehmet ise dört aydır ayrı yaşadıklarını onaylamış ancak Hasan'ın eve gelme olayını inkâr edince Ayşe'nin şahitlerinin olayı doğrulaması üzerine mahkeme Ayşe'nin nafaka ve mihrinin verilerek boşanmalarına ve Mehmet'in tenbihine karar vermiştir (Yılmaz, 2016: 274). Yine aynı tarihte Ayıntab'ın Mazmahor Köyü'nden Zeliha isimli kadın kocası Seyyit Ali'yi dava ederek 10 gün önce eşinin kendisine ait 14 kuruş değerindeki kumaş kaftanını izinsiz olarak Birecik Beyi'ne hediye olarak götürdüğünü geri istediğinde ise üç gün içinde getirmez isem üç talâkla boş ol demiştir. Ayşe aradan yedi gün geçtiğini bu nedenle boş olduklarını dile getirerek nafaka ve mihirini talep etmiştir. Şahitlerde Ayşe'yi destekleyince mahkeme boşanmalarına karar vermiştir (Yılmaz, 2016: 263).

Talâkın gerçekleşmesi için üç kez söylenmesi gerektiğini daha önce vurgulamıştık. Aksi durumlarda ise boşanma şartı yerine gelmemiş olurdu. Evlilik gibi önemli değerler erkek tarafından savunma aracı olarak kullanıldığı durumlar görülmektedir. 1897 tarihinde Karaman'ın Gömü Köyü'nde yaşayan Âlime isimli kadın eşi Mustafa'yı dava ederek bir süre önce kocasının bir ayakkabı hırsızlığı olayına karıştığını ve hırsızlık olayında kendini temize çıkarmak için üçten dokuza kadar avradım boş olsun dediğini anlatmıştır. Hırsızlık olayının şahitleri de ifadelerinde Mustafa'nın boşanma sözlerini duydukları söylemişlerdir. Ancak Mustafa talâkı iki kez söylediğini ifade etmiştir. Mahkemenin Mustafa'ya üçten dokuza ifadesini üçten fazla söylemediğine dair yemin ettirmesi üzerine, kalan bir talâka sahip olması sebebiyle eşinden ayrılmasına gerek olmadığına karar vermiştir (Yıldırım, 2014: 151-156).

1881 tarihinde Halep Vilayeti'ne bağlı Urfa Sancağı'nda Hacı Gâzi Mahallesi'nde oturan Hatice mahkemeye başvurarak eşi Bekir'i dava etmiştir. Hatice eşi Osman'ın "kayınpederimin zevceleri içerdeyken(harem dairesindeyken) selâmlık dairesinden harem dâiresine açık kapıdan girersem Hatice benden boş olsun" dediğini ifade etmiştir. Ancak mahkemedden birkaç gün önce Osman Efendi'nin zevceler varken harem dairesine girmiştir. Bu nedenle Hatice nikâhlarının boş olduğunu söyleyerek mihirini ve nafakasını talep etmiş, boşanmasının onaylanmasını istemiştir. Bekir ise öyle bir yemin

verdiğini ancak ihlal etmediğini söyleyerek boşanmayı inkâr etmiştir. Şahit ifadelerinin de Hatice'yi onaylaması üzerine mahkeme boşanmalarına ve bu süreçte Bekir'in tenbihine karar vermiştir (Şilen, 2015: 750).

1782 yılında Üsküdar'ın Kefçe Mahallesi'nde ikamet eden Ümmügülsüm adındaki kadın mahkemeye başvurarak daha önce bir kez boşanıp tekrar evlendiği kocası İbrahim'i dava ederek kısa bir süre önce bir tartışma sırasında İbrahim'in kendisine "bir eşyani alıp bu evden çıkarırsam benden boş ol" diyerek şart koştuğunu anlatmıştır. Yirmi gün sonra ise kendisine ait bazı giyim eşyalarını alarak götürdüğünü söyleyerek nikâhının boşa düştüğünü mihrini ve nafaka isteğini talep etmiştir. Mahkeme boşanmayı ve Ümmügülsüm'ün talebini onaylamıştır (Küçüköğlü, 2015: 73). Bu durumdan anlaşılabilir ki Ümmügülsüm iddiasını şahitlerle ispatlatmış ya da İbrahim böyle bir şart koştuğunu itiraf etmiş olmalıdır.

1557 yılında Trabzon'da Hesna isimli kadın mahkemeye başvurarak kocası Ahmet'in bir daha içki içip sarhoş olması halinde bina talâk şart ettiğini ancak şartı bozarak içki içtiğini söyleyerek nikâhlarının boşa düştüğünü ifade etmiştir. Ahmet ise cevaben şartı kabul etmiş ancak içki içtiğini inkâr edince şahitler dinlenmiş ve şartı bozduğu ortaya çıkmıştır. Mahkeme boşanmalarına karar vermiştir (Turan, 2014: 356).

1650-1651 tarihli Ayıntab şer'iyye sicilinde yer alan davada Kürtünciyan Mahallesi'nde sâkin Ebubekir eşi Fatma'yı dava ederek, Fatma'ya annem bu evden çıkıp gitmek istediğinde mani olursan seni üç talâk boşayacağımı söylediği halde Fatma'nın annesinin gitmesine mani olmaya çalıştığını duyduğunu söylemiştir. Fatma'ya sorulduğunda ise Fatma inkâr etmiş ve yemin teklifini kabul etmiş ve yemin etmiştir. Ebubekir ise iddiasını ispat edip şahit gösterememiştir. Bunun üzerine mahkeme davayı reddetmiştir (Kartal, 2014: 148). Bu davada şartlı boşanmayı kocanın mahkemeye taşıdığı görülmektedir. Ancak iddiasının devamını getirip ispat edememiş ve boşanma talebi reddedilmiştir.

1803 tarihinde Çankırı'ya bağlı Tosya'nın Şehreküstü Mahallesi'nde ikamet eden Hanife isimli kadın mahkemeye başvurup Saparca Yaylası'ndan Molla Mehmet ile evlenirken Hanife yaylada oturmak istediğini şehirde yaşayacaksa evleneceği şartını sununca molla mehmed kabul ederek yaylaya götürmeye çalışırsam benden boş ol diyerek şartı kabul etmiştir. Ancak yirmi gün önce zorla yaylaya götürmeye çalışmıştır. Hanife bu durumda boş olduğunu ancak Mehmet'in buna rağmen eş muamelesi yapması konusunda gereğinin yapılmasını talep etmiştir. Mehmet'in de olayı doğrulması üzerine mahkeme boşanmalarına karar vermiş ve Mehmet'in rahatsızlık vermemesi üzerine tenbih edilmesi kararlaştırılmıştır (Demir, 2013: 178).

1905 yılında Ayıntab'ın Müzellefhânesi Mahallesi'nde oturan Firdevs isimli kadın eşi Ahmet'i dava ederek Ahmet'in "bir daha arak, şarap, konyak ve esrardan birini içersem zevcem benden talâk-ı selase ile boş olsun" diyerek şart koştuğunu ancak mahkemeden yirmi gün önce kocasının eve sarhoş gelmesi üzerine kardeşinin evine gittiğini anlatmıştır. O tarihten itibaren ayrı yaşadığını ve boşanmalarının onaylanmasını istemiştir. Ahmet ise cevaben durumu inkâr ederek Firdevs'in eve gelip itaat etmediğini ve tenbih edilmesini söylemiştir. Şahitlerin ifadeleri doğrultusunda mahkeme Ahmet ile Firdevs'in boşanmalarına karar vermiş ve Ahmet'e tenbih kararı verilmiştir (Demir, 2012: 67-68).

DENK OLMAMA MESELESİ

Tüm toplumlarda evlilikte çiftlerin birbiriyle anlaşmaları sevmeleri dışında evliliğin uzun süreli ve sağlıklı sürmesi için bazı kriterler gereklidir. Bu kriterler arasında maddiyat, dini inançlar hatta mezhepler, eğitim vs. birçok unsurun aynı olması ya da birbirine yakın derecede olması söz konusudur. "Davul bile dengi dengine" atasözü tam da bu durumu ifade etmektedir. Yozgat şer'iyye sicilinde bu duruma örnek bir boşanma davasına rastlanmaktadır. 1883 tarihinde Yozgat'ın Muhtaboglu Mahallesi'nde oturan Meryem isimli kadın mahkemeye başvurarak kızı Zeynep'in Çorum kazâsı Puşiyân Mahallesi Kipti tâifesinden Ali ile evli olduğunu ancak bu evlilikten haberi olmadığını ve Ali'nin kızının dengi olmadığını ifade ederek nikâhın iptalini talep etmiştir. Ali ise iki yıl önce Çorum'da evlendiklerini ve Zeynep'in Çorum'un Eski Ekin Köyü'nden Mehmet ve Hatice isimli başka bir ailenin kızı olduğunu söyleyerek farklı bir iddiada bulunmuştur. Şahitlerin ifadeleri yer almamakla beraber isimleri ve de fiziki özelliklerine yer verilmiştir. Mahkeme çiftin boşanmasına karar vermiştir (Barış, 2007: 18-19). Davaya bakıldığında muhtemelen Zeynep'in babası yok ve annesinin rızası ve izni olmadan bu evliliği

yaptığı sonucu çıkabilmektedir. Mahkeme kararına baktığımızda Ali'nin iddialarının boş çıktığı Meryem'in talebinde haklı olduğu anlaşılmaktadır.

İSTİSNAİ BİR BOŞANMA ÖRNEĞİ

Bazen de istisnai olarak boşanmanın karı-koca arasında geçimsizlik nedeniyle gerçekleşmediği durumlarda görülmektedir. Haleb Eyaleti'ne bağlı Ayıntab kazasının Akyol Mahallesi'nden Küçük bin İshak isimli bir şahıs Kasaplarağası Selim'in kendisine "sende koyun bâcı vardır benim reâyâmsın" diyerek hem kendisine hemde eşine küfür ettiğini şikâyet ederek mahkemeye başvurmuştur. Bunun üzerine Ayıntab Müftüsü Abdurrahim Efendi'den bu küfürlerin cezası olarak mezbûr Selim'in kâfir ve eşinin de bâin talâk boş olduğu hususunda eline verilen fetvaya göre mahkemeden icrâ-yı hak talebinde bulunur. Neticede mahkeme eldeki fetva ve şahidlerin ifadeleri doğrultusunda mezbûr Selim'in eşinin bâin talâk boş olduğu hükmüne varır (Arıkan, 2017: 106-107).

SONUÇ

Allah'ın sevmediği helal sayılan boşanma, karı koca arasında evliliğin çekilmez olduğu zulüme dönüştüğü son aşamada başvuru yoldur. Bu noktada İslam hukuku her ne kadar boşanma yetkisini temelde erkeğe vermişse de kadını da hiçe saymamıştır. Bu anlamda kadınlara muhâlaa yoluyla boşanma hakkı verilmiştir. Aslında İslam hukuku kadının temel hak ve özgürlüklerini korumak adına muhâlaa dışında kadına boşanma hakkını farklı yöntemlerle vermiştir.

Çalışma konusu boşanma sebeplerine bakıldığında hepsi muhâlaa dışındadır. Dönemin toplumsal değerlerine baktığımızda bir kadının iktidarsızlık gibi hassas bir konuda rahatlıkla mahkemeye başvurması dikkat çekicidir. Onun dışında buluşa erme meselesinde kadınlar istemedikleri hatta habersiz gerçekleşen nikâhlarının feshini talep edebilmiştir. Çeşitli nedenlerle rıza göstermek durumunda kaldığı kuma meselesinde kocasından sağlaması zorunlu adaleti ve maddi rahatlığı göremediğinde ya da diğer kadınla anlaşmazlığa düşüp huzuru kaçıdığı da soluğu şer'i mahkemede almıştır.

Diğer yandan yine kadınlar evlilik, nikâh gibi değerlerin erkekler tarafından sinir haliyle anlamsız konularda ya da kendini ispat etme durumunda şart koşma malzemesi yapılması karşısında mahkemeye başvurabilmişlerdir. Osmanlı mahkemeleri duyulan güven ve kadına tanıdığı haklar bakımından Gayrimüslim kadınların da başvuru mercii durumundaydı. Sonuç olarak tabiki hukuksal açıdan eksik yanları olmakla birlikte İslam dininin kadına verdiği değer ve Osmanlı mahkemelerine yansıyan hak arayışlarında söz sahibi oluşları takdire şayandır.

KAYNAKÇA

Acar, H. İ. (2010). Talâk, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, İstanbul, 496-500.

Akcan, L. (2016). *1824-1834 Tarihleri Arasında Gaziantep'te Sosyal, Siyasî Ve İktisadî Yapı (142 Numaralı Gaziantep Şer'îyye Sicili Metin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi S.1-253)*, [Yüksek lisans tezi], Gaziantep Üniversitesi.

Arıkan, M. (2017). *12 Numaralı Ayntab Şer'îyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619. S.105-204)*, [Yüksek lisans tezi], Gaziantep Üniversitesi.

Arslantaş, H. A. (1997). *Antep'in 141 Numaralı H.1261-1270 Tarihli Şer'îyye Sicilinin Transkripsiyon Ve Kataloğu*, [Yüksek lisans tezi], İnönü Üniversitesi.

Artuk M. E. - Alşahin, M. E. (2014). Dini Değerleri Aşağılama Suçu (Tck M.216/3), *MÜHF-HAD* (Prof. Dr. Ali Rıza Okur'a Armağan), 20 (1), 989-1012.

Açikel, T. (2019). *48 Numaralı (1030/1620) Tarihli Manisa Şer'îyye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirilmesi*, [Yüksek lisans tezi], Manisa Celal Bayar Üniversitesi.

Albayrak, H. (2010). *Konya Şer'îyye Sicillerinden 130 Nolu Defterin Değerlendirilmesi*, [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.

Arslanboğa, M. (2014). *40 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (S. 1-109)(H.1103-1104/M.1692-1693)*, [Yüksek lisans tezi], Gaziantep Üniversitesi.

Ari, A. (2013). *233 Numaralı Şeydişehir Şer'iye Sicili (Değerlendirme Ve Transkripsiyonu)(Rumi 1304-1307/Miladi 1888-1891)*, [Yüksek lisans tezi], Batman Üniversitesi.

Aslan, H. (2012). Tanzimat Döneminde Dinî Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur Ve Osmanlı, *Toplum Bilimleri*, 6/12, 55-82.

Bardakoğlu, A. (1992). Bulûğ, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6, İstanbul, 413-414.

Başaran, S. (2012). *1498 Numaralı Rize Şer'iyye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi (101-200 Arası Sayfalar)*, [Yüksek lisans tezi], Niğde Üniversitesi.

Barış, G. (2007). *2 No'lu (H. 1299 – 1304 / M. 1883 – 1888)Yozgat Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, [Yüksek lisans tezi], Erciyes Üniversitesi.

Bal, S. (2011). *10 Numaralı Uşak Şer'iye Siciline Göre 1923-1924 Yıllarında Uşak'ta Aile Hayatı*, [Yüksek lisans tezi], Uşak Üniversitesi.

Battal, A. (2008). Boşanma sebepleri Bilimsel Araştırma Projesi Uygulama Sonuçları (Nihai Rapor), T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve Akademik Dayanışma Araştırma ve Geliştirme Vakfı Ortak Yayını, Ankara.

Bayındır, A. (2012). Fıkha Göre Nikâh Sözleşmesinde Velinin Yeri, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, 0/4, 45-67.

Benzer, Z. (2015). *222 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicilinin (Birinci Kısım)Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi(H. 1308 - 1309 / M. 1891 - 1892)*, [Yüksek lisans tezi], Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Can, M. (2011). *157 Numaralı Ayntâb Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (M.1898-1899 / H.1316-317; Sahîfe 1-134)*, [Yüksek lisans tezi], Gaziantep Üniversitesi.

Çeker, O. (2019). İslam Hukukunda Süt Akrabalığı, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 34, 341-358.

Çakır, İ. E. (2012). Osmanlı Toplumunda Eş Ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31 (31), 41-60.

Çağatay, Ö. (2015). 10 Numaralı Vidin Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi, [Yüksek lisans tezi], Bitlis Eren Üniversitesi/Mardin Artuklu Üniversitesi.

Dalgın, N. (2010). *Boşanma İle İlgili Dini Hükümlere Yeni Yaklaşım Ve Yorumlar*, Küreselleşen Dünyada Aile, 2009 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Türkiye Diyanet Vakfı.

Demir, H. (2013). *Şer'iye Sicillerine Göre, Xix. Yüzyıl'ın İlk Yarısında Çankırı'da Aile*, [Yüksek lisans tezi], Çankırı Karatekin Üniversitesi.

Düzbakar, Ö. (2008). Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği, *OTAM*, 23, 85-100.

Demir, A. (2012). *159 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (H.1322-1323, M.1904-1905; Sayfa 368-499)*, [Yüksek lisans tezi], Gaziantep Üniversitesi.

Eryetgin, M. (2011). *149 Numaralı Ayntâb Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (H.1294-1295/M.1877-1878, S.1-150)*, [Yüksek lisans tezi], Gaziantep Üniversitesi.

Ercan, A. O. (2016). *H.1090-1091 M.1679-1680/B- 75 No'lu Bursa Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi*, [Yüksek lisans tezi], Manisa Celal Bayar Üniversitesi.

Erdoğan, M. A. (2013). *On Altı ve On Yedinci Yüzyıllarda İstanbul'da Hul' Yöntemiyle Boşanma*, 1. Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu Bildirileri: 29 Mayıs-1 Haziran 2013, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi.

- Erkek, M. S. (2016). Osmanlı Toplumunda Bir Psikolojik Şiddet Ve Mahremiyete Saldırı Aracı Olarak Küfür, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 9, XXVIII, 223-247.
- Fırat, N. (2017). *Erzincan C 55 Nolu Şer'iyeye Sicili Ve Hukuki Değerlendirmesi (1916-1919)*, Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzincan.
- Güler, Ü. (2015). *17. Ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri Ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, [Doktora tezi], Uludağ Üniversitesi.
- Gürhan, V. (2018). Şer'iyeye Sicillerine Göre Mardin'de Ailenin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (M. 1689-1750), *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7/2, 1292-1306.
- Gökbayır, S. (2013). *Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkıhın Belirleyiciliği Erzincan Şer'iyeye Sicilleri Evlenme-Boşanma Kayıtları Örneği (Günümüz Erzincan'ı İle Mukayeseli)*, [Yüksek lisans tezi], Erzincan Üniversitesi.
- Günay, A. (2017). *Havâss-ı Refîa Mahkemesi'ne Ait 15/203-1 Numaralı Şer'iyeye Sicili (H. 1173-1174 / M. 1760) Transkripsiyon Ve Değerlendirme*, [Yüksek lisans tezi], Erciyes Üniversitesi.
- Gürkan, M. (2011). İslam Aile Hukukunda Kariya Tanınan Boşama Yetkisi: Tefvîzüt-Talâk, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergi*, 18, 275-310.
- Güler, Ü. (2017). XVII. Yüzyıl Kıbrıs Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs'ında "Evliliğin Sona Ermesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52, 61-93.
- Karslı, İ. (1988). *İslam Hukukunda Kazâi Boşanma(Tefrik)*, [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.
- Kaya, A. (2008). 17. Yüzyıl Bursa Şer'iyeye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili, *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1, 81-107.
- Karlangıç, O. (2007). *73 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili(H.1263-1264/M.1847-1848 Transkripsiyon Ve Değerlendirme)*, [Yüksek lisans tezi], Harran Üniversitesi.
- Karslı, İ. (1988). İslam Hukukunda Kazâi Boşanma (Tefrik), [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.
- Kaşıkcı, O. (2007). Radâ, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, İstanbul, 384-386.
- Kartal, M. (2014). *20 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicili'Nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi (H.1060-1061 / M.1650-1651)*, [Yüksek lisans tezi], Gaziantep Üniversitesi.
- Koçak, Z. (2018). Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750), *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7/1, 167-210.
- Kıvrım, İ. (2011). 17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrîk), *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1, 371 - 400.
- Köse, A. (2000). İhtidâ, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, İstanbul, 554-558.
- Kınık, O. (2014). *1001 Nolu (1299-1301) Bolu Şer'iyeye Sicil Defteri'nin Sosyal, Kültürel Ve İktisadi Açılardan Tahlili*, [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.
- Kıvrım, İ. (2011). 17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrîk), *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 371- 400.
- Kopcal, Z. (2011). *1434 Sayılı Giresun Şer'iyeye Sicil Defteri'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi*, [Yüksek lisans tezi], Dumlupınar Üniversitesi.
- Küçüköğlü, M. I. (2015). *Üsküdar Mahkemesi 510 Numaralı Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi: 1782-1783 (H. 1196-1197)*, [Yüksek lisans tezi], Harran Üniversitesi.

- Kurt, A. (1999). Dini Kaynakların Çokeşliliğe İlişkin Görüşleri Ve Osmanlılarda Çokeşlilik, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 8/1, 183-214.
- Liv, C. (2014). *İslâm Aile Hukukunda Evlilik Akdinin Ve Boşanmanın Tescili*, [Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Liv, C. (2020). İslâm Aile Hukukunda Boşama Yetkisinin Kullanım Şekline Devletin Müdahalesi, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 6/2, 567-590.
- Maydaer, S. (2007). Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, 299-320.
- Okur, K. H. (2020). Fetva Mecmualarına Göre Tanzimat Öncesi Dönem Aile Yapısı Hakkında Bazı Tespitler, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, 607-646.
- Özenç, A. (2016). *18.Yüzyıl Diyarbakir Şer'iyeye Sicillerine göre Din, Gelenek Ve Törelere Kavşığında Osmanlı Âmid Ailesi*, [Doktora tezi], Uludağ Üniversitesi.
- Pehlevan, A. (2008). *1495 Numaralı Şer'iyeye Sicili Defterine Göre Rize'nin Ekonomik Ve Sosyal Hayatı*, [Yüksek lisans tezi], İstanbul.
- Polat, E. (2010). *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sivas'ın Sosyokültürel Tarihi (1900-1909 Yılları Arasında Sivas)*, [Yüksek lisans tezi], Erciyes Üniversitesi.
- Rayeq, G. H. (2019). İslâm Âile Hukukunda Ve Afgân Hukuk Sisteminde Bedensel Kusur Ve Hastalık Nedeni İle Kazâi Boşanma, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III(2), 141-161.
- Sak, İ. & Aköz, A. (2004). Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi: Muhâla'a (18.Yüzyıl Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 91-140.
- Solak, İ. , Gülenç, A. (2021). "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Halkın Aile Yapısı Üzerine Bir İnceleme: Tanzimat Dönemi Diyarbakir Örneği". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 14, 345-365.
- Şensoy, F. (2016). Geçmiş Tanıklık Eden Belgelerle Kadına Yönelik Şiddet, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12/45, 119-136.
- Savur, H. (2010). Siirt'in Sosyal Ve Ekonomik Yapısı(1312-1317 / 1894 – 1900, 420 Nolu Siirt Şer'iyeye Sicil Defterine Göre), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Sefil, H. İ. (2015). *643 Numaralı Karahisar-I Sahib Şer'iyeye Sicili'nin(1-120 Numaralı Sayfaları) Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi*, [Yüksek lisans tezi], Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Şahin, S. (2019). Mâlikî Mezhebinde Hastalık ve Kusur Sebebiyle Yargısal Boşanma (Tefrîk), *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 19, 2, 357- 372.
- Şen, B. (2021). Yıllar Sonra Süt Kardeşi Oldukları Tahmin Edilen Eşlerin Durumunun İslâm Hukuku Açısından Mukayeseli Değerlendirilmesi, *Mutalaa*, 1/2, 240-253.
- Şilen, M. (2015). *208 Numaralı Urfa Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi*, [Yüksek lisans tezi], Harran Üniversitesi.
- Taştan, Y. (2013). 2147 Nolu Safranbolu Şer'iyeye Sicili Transkripsiyonu (H.1304-1307/M.1886-1890), Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Karabük.
- Tanır, Z. (2012), *Amasya 23 Numaralı Şer'iyeye Sicili (H.1112-1113/M.1700-1702) (İnceleme-Metin)*, [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.
- Tezcan, B. (2014). *XVI-XVII. Yüzyıl Şer'iyeye Sicillerine Göre Konya'da Kadın*, [Yüksek lisans tezi], Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Tezcan, M. (2019). Beşik Kertme Nişanlı Geleneği Ve Çayırbağı Köyü Uygulaması, *Ankara University Journal Of Faculty Of Educational Sciences (Jfes)*, 13(1), 239-257.

Tekben, T. (2021). "Evlilik Birliğinin Temelinden Sarsılması Sebebine Dayalı Boşanma Üzerine Bir İnceleme", *YÜHFD*, XVIII, 2, 1077-1130.

Turan, A. (2014). *1815 Numaralı Trabzon Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Hukuki Değerlendirmesi*, [Yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.

Uğur, Y. (2010). Şer'iyeye Sicilleri, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39, İstanbul, 8-11.

Üce, M. S. (2016). 316 Numaralı Midyat Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi(Hicri 1329-1337/Miladi 1913-1921), [Yüksek lisans tezi], Batman Üniversitesi.

Ünal Özkorkut, N. (2016). İslam Hukukunda Ve Osmanlı Uygulamasında Koca Şiddetine Karşı Kadının Başvurabileceği Hukuk Yolları, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Dergisi*, 65/1, 231-248.

Yakut, E. (2016). İslam-Osmanlı Hukuku'nda Erkek Tarafından Koyulan Şart Veya Belirlenen Süre İle Evlilik Akdinin Sona Erdirilmesi, *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2/4, 63-71.

Yaman, A. (2002). İslam Hukukuna Özgü Bir Kurum Süt Akrabalığı, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/13, 55-67

Yalçinkaya, N. (2013). *408 Numaralı Lice Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (H.1329-1331 / M.1911-1913)*, [Yüksek lisans tezi], Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Yavaş, F. S. (2016). *Çorum Şer'iyeye Sicilleri Çerçevesinde Aile Hukuku Davaları(1255-1290/1840-1874)*, [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.

Yakut, E. (1996). Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin "Fetavâ-Yi Ali Efendi " Adlı Fetvâ Mecmuasına Göre Osmanlı Toplumunda Aile Kurumunun Oluşması Ve Dağılması, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7, 287-318.

Yüksek, A. (2022). İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi Ve Kadının Boşanması, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/32, 340-354.

Yıldız, A. (2010). *204 Numaralı Şer'iyeye Sicili Defterine Göre Urfa'da Ekonomik Sosyal Ve Kültürel Hayat*, [Yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi.

Yılmaz, Ç. (2016). 122 Numaralı Gaziantep Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi(H.1177-1178/M.1763-1764), [Yüksek lisans tezi], Kilis 7 Aralık Üniversitesi.

Yıldırım, M. (2014). 315 No'lu Karaman Şer'iyeye Sicili'nin Günümüz Türkçe Harflerine Aktarımı (H.1314/1316 - M.1896/1898), [Yüksek lisans tezi], Yakın Doğu Üniversitesi.